**УДК 340.12(477)**
**DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.2**

***Топор І. В.,***
*старший науковий співробітник відділу проблем публічного права*
*Науково-дослідного інституту публічного права*
*ORCID: https://orcid.org/0009-0008-3906-8631*

# СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ: УНІВЕРСАЛЬНИЙ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВНІ

**Анотація.** У статті пропонується сучасне розуміння системи правових цінностей в рамках українського правопорядку, відхиляючи її тлумачення як замкнутого переліку абстрактних благ. Метою дослідження є визначення внутрішньої структури цієї системи, у якій виражаються її компоненти, та характеру взаємодії між універсальними, європейськими та національними ціннісними вимірами. Стверджується, що ці цінності набувають юридичного значення через правові принципи, права людини, інституційні гарантії, правила тлумачення та критерії допустимості державного втручання. Запропоновано трирівневу модель системи правових цінностей. Універсальний рівень охоплює людську гідність, свободу, рівність, справедливість та невід'ємні права; європейський рівень включає демократію, верховенство права, повагу до прав людини, плюралізм та солідарність – концепції, конкретизовані в праві Європейського Союзу та стандартах Ради Європи; а національний рівень охоплює незалежність, державний суверенітет, територіальну цілісність, конституційну ідентичність, безпеку та історичний досвід право та державотворення. Показано, що ці рівні не існують ізольовано та не утворюють механічної ієрархії. Радше вони взаємодіють через процеси конституціоналізації, рецепції, судового тлумачення та конкретизації у правоохоронній діяльності. Хоча національна самобутність формує впровадження спільних стандартів, вона не може виправдати заперечення людської гідності чи основної сутності основоположних прав. У дослідженні робиться висновок, що у воєнний час державна безпека, суверенітет та стійкість природно набувають особливої ваги, проте вони не скасовують вимог законності, необхідності, пропорційності та судового нагляду. Європейська інтеграція України характеризується як процес взаємного нормативного зближення, в якому прийняття європейських стандартів поєднується з належним урахуванням досвіду України у забезпеченні свободи та державності.

**Ключові слова:** правові цінності, правова аксіологія, людська гідність, верховенство права, конституційна ідентичність, європейська інтеграція, правопорядок, воєнний стан.

**Постановка проблеми.** Право втілює суспільні уявлення про гідність, свободу, справедливість і межі державного примусу. Для України особливе значення має взаємодія загальнолюдських прав, цінностей Європейського Союзу та національних конституційних засад в умовах війни та європейської інтеграції. У зв'язку з цим необхідно визначити структуру системи правових цінностей, способи набуття ними нормативної сили, а також допустимі межі національної своєрідності.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Українські вчені М. Камінська, О. Грищук, Т. Гудз та М. Савчин досліджують правові цінності у контексті конституціоналізму, європейської інтеграції та правового режиму воєнного стану. Л. Д. Шпікер, Л. Пеш, К. Л. Шеппеле та П.-А. ван Маллегем приділяють основну увагу правовому значенню цінностей ЄС та принципу верховенства права. Водночас модель взаємодії універсальних, європейських та національних цінностей у правовій системі України залишається недостатньо розробленою.

**Мета дослідження.** Метою статті є розробка цілісної моделі системи правових цінностей українського правопорядку шляхом розмежування її універсального, європейського та національного рівнів, а також визначення форм їхньої правової об'єктивації та підстав для вирішення можливих ціннісних колізій у процесі правотворчості, тлумачення та застосування права.

**Основні результати дослідження.** Аксіологічне студіювання права починається з розмежування цінностей права та правових цінностей. У першому випадку йдеться про здатність права забезпечувати свободу, передбачуваність, мирне узгодження інтересів та захист особистості від свавілля. У другому – про ті нормативно значущі ідеї та блага, які право визнає, захищає та використовує як підставу для прийняття правового рішення. Ця різниця не має суто термінологічного характеру. Воно демонструє, що ціннісна природа права проявляється у проголошуваних ідеалах, а й у тому, як організовані правові інститути, процедури та юридична аргументація. Коли нормативний акт формально апелює до свободи чи безпеки, але при цьому створює непередбачувані за своїми наслідками владні повноваження або позбавляє людину ефективних засобів захисту, ми стикаємося з розривом між мовою цінностей та правовою формою. Н. Камінська пов'язує правові цінності не лише з ідеями та принципами, але й з правовими засобами та механізмами, що забезпечують гарантії прав [1, с. 58].

Правова цінність не те саме, що моральна зверхність, політична мета чи громадське очікування. Щоб набути правового значення, вона має бути включена до правового порядку – за допомогою конституційної норми, правового принципу, фундаментального права, міжнародного зобов'язання, усталеної судової позиції чи інституційної гарантії. Саме така форма робить цінність доступною для аргументації, контролю та практичного захисту. У той же час, позитивне закріплення не вичерпує її змісту. Людська гідність, справедливість чи рівність залишаються критеріями оцінки самого права, а не лише результатом законодавчого вибору. Це зумовлює подвійну функцію правових

цінностей: вони легітимують правовий порядок і водночас обмежують державну владу. На цьому етапі аксіологія переходить із сфери загальної філософії у галузь правової методології.

Систему правових цінностей доцільно визначати як відкриту і внутрішньо взаємопов'язану сукупність нормативно значимих ідей, принципів і благ, що охороняються, які виражають належний стан правового життя, визначають легітимність позитивного права і служать орієнтиром для правотворчості, тлумачення та реалізації правових норм. Відкритість системи означає її здатність реагувати на нові загрози та форми людської взаємодії, а внутрішній взаємозв'язок – неможливість тлумачення однієї цінності у повній ізоляції від інших. Така система не є жорсткою пірамідою, в якій цінність нижчого порядку автоматично поступається місцем вищій. Безумовно, окремі її елементи мають особливий статус: людську гідність, заборону тортур або самі основи демократичного ладу не можуть бути зведені до політичної вигоди. Проте більшість практичних ситуацій вимагають не абстрактного ранжирування, а встановлення взаємного обмеження та інституційно сумлінного обґрунтування.

Універсальний рівень системи формується цінностями, що випливають із рівної моральної та правової гідності кожної особи: життя, свободи, рівності, справедливості, особистої недоторканності та невід'ємних прав. Його універсальність не свідчить про однаковості всіх національних правових рішень. Вона вказує на межу, за якою культурні, історичні чи пов'язані з безпекою аргументи вже не можуть виправдати перетворення людини на засіб державної політики. Конституція України відображає цю логіку, визнаючи людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку вищою соціальною цінністю, покладаючи на державу обов'язок стверджувати та забезпечувати права та свободи [2, ст. 3]. Універсальний рівень виконує функцію мінімального нормативного ядра, тобто він не дає готової відповіді на кожен конкретний випадок, але виключає рішення, несумісні з суб'єктністю людини.

Європейські цінності не слід зводити лише до географічного чи політичного визначення. Стаття 2 Договору про Європейський Союз відносить до засадничих цінностей ЄС людську гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу до прав людини [3, ст. 2]. Хартія основоположних прав розвиває ці положення, виділяючи такі розділи, як гідність, свободи, рівність, солідарність, громадянські права та правосуддя, і одночасно визнаючи культурне, релігійне та інше різноманіття [4, розд. I–VI]. Специфіка Європи полягає не у створенні альтернативи універсальним правам, а в їхній правовій реалізації за допомогою загальних стандартів, контрольних процедур, судового діалогу та інституційних механізмів. У цьому контексті цінності трансформуються у критерії членства, взаємної довіри та легітимності існуючої публічної влади.

Дослідження Л. Д. Шпікера переконливо демонструє, що цінності ЄС поступово вийшли за межі риторики преамбули та перетворилися на самостійні правові орієнтири на практиці Суду Європейського союзу [5, с. 1]. Цей процес має дві сторони. З одного боку, він посилює захист загальної нормативної основи у ситуаціях, коли окрема держава підриває незалежність суду, демократичну зміну влади чи ефективність правового захисту. З іншого боку, невизначеність змісту цінностей («відкрита текстура») створює ризик надмірного суддівського розсуду. Тому наділення цінності юридичною силою має супроводжуватися вимогою її обґрунтованої конкретизації: суд зобов'язаний вказати нормативне джерело цінності, зв'язок із предметом спору, зміст відповідного зобов'язання та межі втручання. Інакше ціннісне судження втрачає можливість перевірки, а разом із нею – і властиву праву претензію на відсутність свавілля.

Принцип верховенства права посідає особливе місце у цій системі. Він одночасно виступає як цінність, як принцип організації влади та як сукупність вимог до правопорядку. Л. Пеш показує, що у праві ЄС зміст верховенства права вже досить чітко визначено через такі елементи, як законність, правова визначеність, заборона свавілля, незалежність судів, ефективний судовий захист, поділ влади та рівність перед законом [6, с. 113]. Контрольний перелік Венеціанської комісії надає цим вимогам практичної форми, придатної для оцінки законодавства та інститутів [7, с. 18]. Це має важливе значення для українського дискурсу, в якому поняття верховенства права іноді використовується як пишномовна, але позбавлена реального наповнення формула. Його ціннісна сутність розкривається не в частоті згадок, а в передбачуваності норм, якості обґрунтування рішень, доступі до незалежного суду та реальної можливості особи оскаржити дії влади.

К. Л. Шеппеле пропонує розглядати верховенство права як динамічну сукупність практик, у яких історично поєднуються правове обмеження влади та нормативні уявлення про політичний устрій [8, с. 17]. Її застереження щодо використання правової форми з метою автократії має пряме відношення до ціннісного аналізу: законність у вузькому, процедурному, значенні ще не гарантує правового характеру влади. П.-А. ван Маллегем також демонструє обмеженість суто юридичного підходу до вирішення кризи верховенства права у ЄС [9, с. 50]. З цього випливає, що систему правових цінностей неможливо захистити лише шляхом множення правових норм. Необхідні інститути, здатні діяти незалежно, культура прийняття обґрунтованих рішень і практика, коли право рівною мірою пов'язує як органи влади, і приватних осіб. Можливість системного захисту цінностей за допомогою процедур, пов'язаних із порушенням права ЄС, додатково обґрунтовують К. Л. Шеппеле, Д. В. Кочен ов та Б. Грабовська-Мороз [10, с. 3].

Національний рівень системи охоплює цінності, завдяки яким політична спільнота усвідомлює себе суб'єктом права та історії: незалежність, національний та державний суверенітет, територіальна цілісність, республіканська форма правління, українська мова та культура, демократична традиція, соціальна солідарність та безпека. Їх не слід розглядати як нижчий рівень чи локальний відступ загальнолюдських начал. Саме національна конституція перетворює загальні вимоги свободи та гідності в інституційний порядок, систему розподілу компетенцій та конкретні права. Водночас апеляція до конституційної ідентичності не дає права відступати від суті прав людини. Її функція полягає в тому, щоб надати спільним цінностям конкретний контекст, а не тому, щоб звільнити державу від виконання міжнародних зобов'язань.

Для України національні цінності невіддільні від досвіду відновлення незалежності та протистояння агресії. Суверенітет і територіальна цілісність мають тут не символічне, а екзистенційне значення: без збереження держави стає неможливим інституційний захист інших цінностей. Однак вирішальне значення має і зворотний зв'язок: держава зберігає правову легітимність саме тому, що захищає вільних та рівноправних людей, а не вимагає від них беззастережного підпорядкування. Дослідження Т. Гудзь демонструє складність захисту консти-

туційних цінностей в умовах російсько-української війни та необхідність узгодження заходів безпеки з конституційними гарантіями [11, с. 15]. Військовий стан змінює значущість обставин та допустиму інтенсивність втручання, але не скасовує зобов'язання держави діяти на підставі закону, переслідувати легітимну мету та обґрунтовувати пропорційність обмежень. Цей висновок узгоджується з тезою Н. Камінської про незмінність фундаментального ціннісного ядра навіть в умовах воєнного стану [12, с. 89] та з висновком М. Савчина про несумісність з конституціоналізмом формально правильних процедур, позбавлених ціннісного наповнення [13, с. 4].

У сфері військового права особливо виразно проявляється різниця між цінністю і аргументом – відмінність, що найчастіше ховається за назвою поняття. Безпека постає як правова цінність, коли вона пов'язана із захистом життя, державної незалежності та демократичного ладу. Однак вона перетворюється на небезпечну риторичну формулу, якщо використовується без чіткого визначення конкретної загрози, термінів дії заходів та процесуальних гарантій. Аналогічним чином, свобода не означає відсутності будь-яких обов'язків у спільноти, що захищається. Правове вирішення конфлікту вимагає перевірки заходів щодо їх придатності, необхідності і пропорційності, і навіть дотримання умов збереження сутнісного змісту права та забезпечення доступу до механізмів контролю. Такий підхід дозволяє уникнути двох крайнощів: абсолютизації державної доцільності та ігнорування реальних загроз під приводом безмежного індивідуалізму.

Європейська інтеграція впливає на українську систему цінностей не лише через адаптацію законодавства. Мова йде про глибшу зміну характеру правового мислення: держава має доводити втручання у права, суд – контролювати межі розсуду, органи управління – діяти неупереджено й у розумні терміни, а законодавець – враховувати передбачуваність та інституційні наслідки прийнятих рішень. Н. Камінська характеризує вплив цінностей ЄС на національні правові системи як складний процес, пов'язаний із національною правовою спадщиною, конституційним регулюванням та інтеграційними механізмами. На прикладі Польщі дослідниця показує, як курс на європейську інтеграцію змінює конституційне регулювання, законодавство та методи його тлумачення [1, с. 69]. Для України це означає, що імплементація acquis ЄС без засвоєння ціннісних передумов може призвести до появи формально схожих норм, але не сформувати взаємної довіри, на якій ґрунтується європейський правовий простір.

Водночас було б помилково подавати євроінтеграцію як заміну національного правового досвіду зовнішнім стандартом. Преамбула Хартії основоположних прав поєднує в собі спільні цінності з повагою до культурного та традиційного різноманіття народів Європи та національної ідентичності держав [4]. Сам європейський правовий порядок сформувався на основі конституційних традицій держав, що беруть участь у ньому, і продовжує трансформуватися в ході судового і політичного діалогу. Україна входить у цей діалог, спираючись на власний досвід захисту свободи, горизонтальної солідарності, волонтерства, децентралізації та інституційної стійкості в умовах війни. Таким чином, нормативне зближення має взаємний характер: Україна приймає обов'язкові стандарти Європейського Союзу, але водночас її конституційний досвід збагачує європейське розуміння свободи, безпеки та демократичної стійкості. Механізм взаємодії цих трьох рівнів можна описати через чотири правові процеси. Конституціоналізація надає цінностям вищої внутрішньої нормативної форми. Рецепція впроваджує міжнародні та європейські стандарти у національне законодавство та практику. Тлумачення визначає зміст понять із відкритим змістом у конкретному правовому контексті. Правова конкретизація перетворює загальний стандарт на права, обов'язки та правові наслідки стосовно конкретного випадку. О. Грищук, аналізуючи правові позиції Конституційного Суду України, показує, що принципи права є формою вираження правових цінностей та каналом їх включення до судової аргументації [14, с. 112]. Саме форма принципу дозволяє цінностям діяти у правовому полі, не перетворюючи судове рішення на вільні моральні міркування.

Довільне проголошення нових цінностей не доводить здатності системи до оновлення. Сучасні виклики змінюють умови реалізації визнаних благ та розкривають нові грані гідності, автономії, рівності та солідарності. Так, наприклад, захист персональних даних виріс із поваги до приватного життя та автономії, але набув самостійних інституційних гарантій, а екологічна відповідальність розширює тимчасовий обрій справедливості, включаючи в нього майбутні покоління. Відкрита система зберігає наступність завдяки зв'язку нової вимоги з його конституційною основою. Саме цей зв'язок відрізняє розвиток права від дотримання ціннісної моди.

Практична цінність запропонованої моделі проявляється у можливості оцінити якість правового рішення. Законодавець має визначити, які універсальні права торкаються регулювання, які європейські стандарти його конкретизують і які національні обставини справді потребують особливого рішення. Суд має встановити нормативну форму проголошеної цінності, її місце у системі та наслідки обраного тлумачення. Виконавча влада має обґрунтувати зв'язок між реальною загрозою та вжитою мірою. За такого підходу національний контекст не зникає, але й стає універсальним виправданням; європейський стандарт не копіюється механічно, а включається до національної аргументації; універсальна цінність набуває конкретної правової форми.

**Висновки.** Система правових цінностей українського правопорядку є відкритою сукупністю нормативно значущих ідей, принципів та благ, які визначають легітимність позитивного права та служать орієнтиром для його створення, тлумачення та застосування. Людська гідність, свобода, рівність, справедливість і невід'ємні права становлять її універсальний рівень; демократія, верховенство права, повага до прав людини, плюралізм і солідарність, що забезпечуються загальними правовими механізмами – європейський рівень; і нарешті, національний рівень представлений незалежністю, суверенітетом, територіальною цілісністю, конституційною ідентичністю, безпекою та національною спадщиною державотворення. Ці рівні взаємодіють у вигляді конституціоналізації, рецепції, акультурації, судового тлумачення та правозастосовної конкретизації. Національна правова ідентичність може визначати спосіб реалізації загальних стандартів, але не виправдовує заперечення людської гідності та сутності основних прав. В умовах війни безпека та стабільність держави закономірно набувають підвищеної значущості, проте залишаються пов'язаними вимогами законності, необхідності, пропорційності та судового контролю. Таким чином, європейська інтеграція України постає не як імпорт чужої аксіології, а як взаємне нормативне зближення, в рамках якого український досвід захисту свободи та державності стає частиною сучасної європейської правової самосвідомості.

*Література:*

1. Камінська Н. В. Правові цінності Європейського Союзу та їхній вплив на національні правопорядки. *Право України*. 2024. № 7. С. 56–77. DOI: 10.33498/louu-2024-07-056
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
3. Consolidated Version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 13–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M002
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 391–407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT
5. Spieker L. D. EU Values Before the Court of Justice: Foundations, Potential, Risks. Oxford: Oxford University Press, 2023. 384 p.
6. Pech L. The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. Hague Journal on the Rule of Law. 2022. Vol. 14. P. 107–138. DOI: 10.1007/s40803-022-00176-8
7. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist. CDL-AD(2016)007. Strasbourg, 2016. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282016%29007-ukr
8. Scheppele K. L. The Life of the Rule of Law. Annual Review of Law and Social Science. 2024. Vol. 20. P. 17–33. DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-010924-103836
9. 9. Van Malleghem P.-A. Legalism and the European Union's Rule of Law Crisis. European Law Open. 2024. Vol. 3, no. 1. P. 50–89. DOI: 10.1017/elo.2024.5
10. Scheppele K. L., Kochenov D. V., Grabowska-Moroz B. EU Values Are Law, after All: Enforcing EU Values through Systemic Infringement Actions by the European Commission and the Member States of the European Union. Yearbook of European Law. 2020. Vol. 39. P. 3–121. DOI: 10.1093/yel/yeaa012
11. Гудзь Т. І. Захист конституційних цінностей в умовах російсько-української війни. *Вісник* Харківського національного університету внутрішніх справ. 2024. № 2 (105). С. 9–17. DOI: 10.32631/v.2024.2.25
12. Камінська Н. В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. № 2 (24). С. 86–95. DOI: 10.33270/02222402.86
13. Савчин М. Правничі цінності та Realpolitik: між темним і юридичним конституціоналізмом. Український часопис конституційного права. 2026. № 2 (39). С. 3–18. DOI: 10.30970/jcl.2.2026.1
14. Грищук О. В. Принципи права як виразники правових цінностей у юридичних позиціях Конституційного Суду України. *Вісник* Конституційного Суду України. 2025. № 6. С. 111–120. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_o.pdf

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

**Topor I. The system of legal values in the Ukrainian legal order: universal, European and national levels**

**Summary.** The article proposes a modern understanding of the system of legal values within the framework of the Ukrainian legal order, rejecting its interpretation as a closed list of abstract goods. The purpose of the study is to determine the internal structure of this system, in which its components are expressed, and the nature of the interaction between universal, European and national value dimensions. It is argued that these values acquire legal significance through legal principles, human rights, institutional guarantees, rules of interpretation and criteria for the admissibility of state intervention. A three-level model of the system of legal values is proposed. The universal level encompasses human dignity, freedom, equality, justice and inalienable rights; the European level includes democracy, the rule of law, respect for human rights, pluralism and solidarity – concepts specified in the law of the European Union and the standards of the Council of Europe; and the national level encompasses independence, state sovereignty, territorial integrity, constitutional identity, security and historical experience of law and statehood. It is shown that these levels do not exist in isolation and do not form a mechanical hierarchy. Rather, they interact through the processes of constitutionalization, reception, judicial interpretation and concretization in law enforcement activities. Although national identity shapes the implementation of common standards, it cannot justify the denial of human dignity or the basic essence of fundamental rights. The study concludes that in wartime, state security, sovereignty and stability naturally acquire special importance, but they do not cancel the requirements of legality, necessity, proportionality and judicial oversight. The European integration of Ukraine is characterized as a process of mutual normative convergence, in which the adoption of European standards is combined with due consideration of Ukraine's experience in ensuring freedom and statehood.

**Key words:** legal values, legal axiology, human dignity, rule of law, constitutional identity, European integration, legal order, martial law.

**Використання штучного інтелекту.** Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 16.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026